

XORIJ TARIXSHUNOSLIGIDA ISTIQLOLCHILIK HARAKATLARI TARIXINI YORITISHDAGI YONDOSHUVLAR

Usmanova Gulxumor Saidakbarovna
Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti magistranti

Vatanimiz mustaqilligi uchun sovet hokimiyatiga qarshi kurash voqealari o'z davridayoq jahon jamoatchiligining diqqat-e'tiboridagi muhim muammolardan biriga aylangan edi. Maqolada aynan shu mavzu ko'tarilgan bo'lib, unda turli yondashuvlar tahlil qilinadi.

Tayanch tushunchalar: istiqlolchilik harakati, siyosiy qarash, g'oyaviy o'qim, tarixshunoslik, sovet hokimiyati, siyosiy tashvi'ot, iqtisodiy chora.

ПОДХОДЫ К ОСВЕЩЕНИЮ ИСТОРИИ ДВИЖЕНИЙ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В ИСТОРИОГРАФИИ

Усманова Гульхумор Саидакбаровна
Магистрант исторического факультета ТГПУ имени Низами

События борьбы с советской властью за независимость нашей Родины в свое время стали одной из важнейших проблем внимания мировой общественности. Именно эта тема поднимается в статье, где анализируются различные подходы.

Основные понятия: движение за независимость, политический взгляд, идейное чтение, историография, советская власть, политическая пропаганда, экономическая мера.

APPROACHES TO COVERING THE HISTORY OF INDEPENDENCE MOVEMENTS IN HISTORIOGRAPHY

Usmanova Gulxumor Saidakbarovna
*Master's student of the History Department of TSPU named after
Nizami*

The events of the struggle with the Soviet government for the independence of our Motherland at one time became one of the most important problems of the attention of the world community. It is this topic that is raised in the article, which analyzes various approaches.

Basic concepts: movement for independence, political opinion, ideological reading, historiography, Soviet power, political propaganda, economic measure.

Jamiyat taraqqiyoti qonunlariga xilof ish tutib, ularni suniy ravishda o'zgartirishga kirishgan, xayoliy nazariya - sotsializm qurish g'oyalari bilan

qurollangan sovet davlati o'zi va'da qilgan demokratik, adolatli tuzumni barpo etish uchun zo'ravonlik hamda adolatsizliklardan iborat poydevor hozirlangan 1917-1920-yillardayoq jahon jamoatchiligi uning Turkistonda zo'rlik bilan amalga oshirayotgan bu siyosatni keskin qoraladi .

1920-yillardayoq ingliz, fransuz, turk matbuotida Turkistondagi voqealar xususida ilk maqolalar , risolalar chop etila boshlangan. Muammoni tarixiy nuqtai nazaridan o'rganish asosan 20-yillar o'rtasida, aniqrog'i ikkinchi yarmidan boshlandi va sovet tarixshunosligi bilan bab-baravar, g'oyaviy kurashlar to'ldinida, mafkuraviy tazyiqlarsiz, jahonning turli tillarida rivojlanib keldi.

70 yil davomida turli siyosiy qarashlar, g'oyaviy oqimlar, mafkuraviy yo'nalishlar, ilmiy markazlar ta'siri ostida, turli mamlakatlarda, turli tillarda rivojlanib kelgan boy xorijiy tarixshunoslikni bir qancha asar hamda maqolalardan ko'rishimiz mumkin.

Xorijiy tadqiqotchilarda - Fransiya, Angliya, Germaniya, Hindiston, AQSH, Afg'oniston, Turkiya va hatto Shvetsariya bo'ylab tarqalib ketgan manbalardan keng foydalanish imkoniyati bor. Masalan, Fransiyada Parijdagi sharq tillari va sivilizatsiyasi Milliy insituti kutubxonasida (Turkiston Muxtoriyati hukumat rahbari Mustafu Cho'qayevning shaxsiy arxivi); Turkiyada istiqloлчаilik harakati yetakchilari Shermehammadbek, Nurmuhammadbek va turkey xakqlar ozodligi, tarixi va madaniyatining jonkuyar targ'ibotchisi, taniqli olim Zaki Validiy To'g'onning xotiralari hamda yozma manbalari; AQSHda Kolumbiya universitetining Baxmetov arxivida, Stenford universitetining G.Guver nomidagi urush, tinchlik va inqilob institute arxivi (oq arxiv)da; garvard universitetida Z.V.To'g'onning Turkiston ozodligi uchun kurash haqidagi qo'lyozmasining inglizcha nusxasi; Peshavorda Turkiston qo'rboshilarining Afg'oniston shohi bilan aloqalari, bu yerdagi faoliyatlari haqida; Hindistonda inglizlarning Turkiston bilan aloqalari, ish rejaları haqida; Germaniyada Turkiston Milliy Birligi arxivi va boshqa ko'plab manbalar mavjud.

“Historiography of the anti-soviet movement in Central Asia in 1920–1930s:sovietandrussianviews” nomli maqolada 1920-1930-yillarda Markaziy Osiyoda istiqloлчаilik (basmachilar) harakatini o'rganish bo'yicha sovet va rus yondashuvlar ko'rib chiqilgan va tarixiy tushunchalarni taqqoslagan. Markaziy Osiyodagi anti-sovet harakati tarixshunosligi 1920-yillarga borib taqaladi. Bir va boshqa tomondan sodir bo'lgan voqealarning bevosita ishtirokchilari mintaqada sovetlarga qarshi namoyishlar haqida o'z fikrlarini tezkorlik bilan o'rtoqlashdi. Shuni aytib o'tish kerakki, tarixshunoslik deyarli darhol yorqin siyosiy rangga aylandi. Maqolada Turkiston o'lasida siyosiy vaziyatlar, istiqloлчаilik harakatining yuzaga kelishi hamda sovet hokimiyati o'rnatilishi va bu voqealarga bevosita guvoh bo'lgan G.Safarov haqida

alohida to'xtalib o'tilgan.

“Mustamlakachilik inqilobi (Turkiston tajribasi)” asarida u Basmachilik harakatining sovet tarixshunoslarining ko'pchiligidan keskin salbiy baho olgan bir qator qoidalarni qayd etdi. Masalan, G.Safarov Markaziy Osiyodagi Sovet hukumati aniq belgilab qo'yilgan mustamlakachi xarakterga ega ekanligiga ishondi va paxta iqtisodini vayron qilgan iqtisodiy inqirozni ko'rib chiqdi va mintaqada anti-sovet qarshiligining paydo bo'lishining asosiy sabablaridan biri sifatida dehqonlarning qashshoqlashuviga olib keldi. Safarovning fikri bo'yicha Istiqlolchilik harakati kuchaytirishning siyosiy sababi Sovet hokimiyatining musulmon dinining keng jamoatchiligiga qarshi ochiq dushmanligi edi. Shunga qaramasdan Markaziy Osiyoda diniy omil eng ahamiyatli jihatlardan biri bo'lib qolaverdi. Safarovning dissertatsiyasini “Basmachilik” harakatining ko'plab tadqiqotchilari tanqid qildilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, tadqiqotchining bu fikri Markaziy Rossiya arxivlarining yaqinda ochilgan hujjatlarida qisman tasdiqlangan. Shunday qilib, Markaziy Osiyoda 1920-yillarda sodir bo'lgan hodisalarni tushunishning dastlabki urinishlariga qaramay, Safarov Bolshevikni o'z e'tiqodiga ko'ra olib, tadqiqot juda murakkab va sovetlarga qarshi namoyishlarni keltirib chiqargan bir qator muammolarni aks etirgan.

Istiqlolchilik harakati nafaqat O'zbekistonda balki, Turkmanistonda ham tarixiy ahamiyatga ega. Turkmanistonda ham bir qator izlanishlar olib borilib, ilmiy asarlar hamda maqolalar yozilgan. Georgiy Ivanovich Karpovning turkmanlarning tarixiga bag'ishlangan bir qancha asarlari chop etilgan. Uning asarlarida 1920-1924 yillarda Sovet tarixi hamda istiqolchilik harakatining Turkmanistonda yuzaga kelish sabablari bilan tanishimiz mumkin.

Muallif o'z asarlarida harakatning keng ko'lamli paydo bo'lish sabablarini yoritib bergan. Shuningdek, Istiqlolchilik harakatining Turkmaniston hududida va janglardagi qurbonlarini qayd etgan. Shu nuqtai nazardan, 1925-yilda Istiqlolchilik harakati rahbarlari o'ldirilgan, yarador bo'lgan, qo'lga olingan, taslim qilingan, qullik qilgan va turkman yerlaridan surgun qilingan. Ko'rib turganimizdek, G.I.Karpovning XX asrning 20-30 yillarida turkmanlarning tarixini ilmiy nuqtai nazardan ochib bergan mavzulardan biridir. Baymirza Xayit “Basmaism”ni ruslarga qarshi umumiy milliy harakat deb belgilaydi, Karpov esa boshqacha yondashuvni qabul qiladi. Xuddi shu tarzda, Karam Xonning o'g'li Yomud Basunchi Junaidxonni (Çapıkov) o'z maqtovida Turkmanlar va Ixtilal urkdagi maqolasida tasvirlab berganida, Karpov o'z maqolasida Junaidxonni “bandit” deb ta'riflaydi. Misol uchun, muallif Junaidxon haqida yuqorida aytib o'tilgan ish haqida yozgan: Bu sabablar Junaidxon va unga o'xshagan boshqa kishilarni, turkman atrofidagi kichik turkmanlarni, Xonga qarshi kurashni boshlagan, keyinchalik esa Inqilob davrida Istiqlolchilik harakati va uning rahbarlari

qo'zg'olonchilariga aylangan, Sovet hukumati va uning harakatiga qarshi chiqdi. Biroq, Karash o'g'li Xan Yomud o'zining "Turkmaniston va inqilob" maqolasida Junaidxonning shaxsiyati va faoliyati haqida gapiradi: u Xiva xoni va uning hukmdorlari zulmi va zo'ravonligiga qarshi qo'llarida qurol bilan ochiq kurashdi"-deb. G.I.Karpov ta'kidlaganidek, 1920-1924-yillarda Turkmanistonda kuchaygan Istiqlolchilik harakati bu hodisa tasodifiy emas va 1920-1924-yillarda Turkmanistondagi ushbu davrning tarixiy kontseptsiyasini nazarda tutgan bu harakatni nazarda tutadi - ya'ni, Bolshivizim. Biroq tarixchi Boymirza Xayit "20-asrda Turkiston" asarida bu harakatni "bosmachilik" (ya'ni, "Basmachi harakati") - "ruslarga qarshi milliy harakat" (ruslarga qarshi umumiy milliy harakat) deb ta'riflaydi .

Georgiy Ivanovich Karpovning tadqiqoti xorij tarixshunosligida balki, sovet tarixshunosligining ushbu voqealar bo'yicha istiqbolini ochib berishda muhim ahamiyatga kasp etadi. G.I.Karpov ishi Sovet Ittifoqining Turkmanistondagi hujjatlari kontekstida birinchi va muhim ishlardan biri bo'lib hisoblanadi.

islamperspectives.org saytida shunday ma'lumot mavjud-Farg'ona viloyati: Farg'ona viloyatida asosan Andijon va Marg'ilon tumanlarida to'dalar miqdorining umumiy o'sishi kuzatilmogda, bu birinchi navbatda Qozoq-Boy guruhining Afg'onistondagi harbiy mashg'ulotlarda o'qitish uchun yuborgan 50 nafar kishi bilan bog'liq. Bu raqamlarni ko'paytirishga yordam beradigan yana bir omil - Afg'onistondan kelgan Ko'rsheimatning "qochoqlari", tajribali rahbarlar ishtirokida tarqalib ketgan oddiy Istiqlolchilik harakatining ilhomlanishi, Sovetlar bilan kurashda haqiqiy muvaffaqiyatga erishish mumkinligi taxmin qilingan. Yuqoridagi sabablarga ko'ra, harakatlardan passiv tarzda saqlanayotgan oddiy istiqolchilik harakati va kichik Ko'rbashilar may oyi davomida 50 dan 120-200 gacha otliqlar sonini oshirib, Qazak-biy va Axmat Polvon to'dalari ko'proq mashhur bo'linmalarga o'tib ketishdi. Marg'ilon tumanida Nurimat Minbashi to'dasi bir necha mag'lubiyatga uchragan jangovar otryadlarining bosimi ostida 15-30 kishilik kichik guruhlarga bo'linib ketdi. Nurimat Minbashing to'dasi - 350 nafar qurolli Jigit "Alay vodiysi"da doimiy faoliyat yuritayotgan shaxs bilan birga eng yaxshi "jangchilar"ga ega. Nurimat Minboshining to'dasi Marg'ilondan janubga qarab harakat qilayotgan pasmatslar qo'mondonligi ostida, asosan tog'li hududlarga to'qnashuvdan qochib qutulganlar .

Yakov Peters o'z dakladida shunday so'zlarni ta'kidlaydi: Memorandumda Markaziy Osiyoning Istiqlolchilik harakati tarixi, bu harakatning iqtisodiy va siyosiy sabablari haqida to'xtalmayman: ular bu bayonotga havola etilayotgan organlarga batafsil va bir necha marotaba mening ma'ruzalarimda va memorandumlarda batafsil bayon etilgan. Ular 1921-yil 20-oktabr, "Turkmanistonning siyosiy va harbiy holati to'g'risida" memorandumida

1922-yilning fevralida “Basmaik va uning tugatilishini kechiktiradigan sabablar” nomli hisobotimda batafsil bayon etilgan .

Bizga ma’lumki, Istiqlolchilik harakati yetakchisi Shermehammadbek ko’plab qo’shni mamlakatlar bilan diplomatika loqao’rnatib hamkorlik qilishga harakat qilgan. Yakov Petersning dakladida ham Shermuhammadbekning Anvar Poshsho bilan hamkorlik qilganligi to’grisida ma’lumotlar mavjud: Anvar Poshsho bir necha bor istiqolchilik harakati yetakchisi Shermuhammadbek bilan xat yozishadi, “siyosiy tashviqot va iqtisodiy choralar, shuningdek, Sharqiy Buxoroni va Buxoro bozori bilan bog’laydigan Qarshi temir yo’lining qurilishi yakunlanganidan keyin shoshilinch chora-tadbirlar ko’rilgan bo’lsa-da, Anvar poshoning iyun voqeasidan so’ng qanday choralar ko’rishiga qaramay, - u Afg’oniston hududiga borsa bo’ladimi yoki Farg’ona istiqolchilik harakati taktikasini qabul qiladimi, u o’zining sarguzashtlari uchun yo’lni yo’qtadi” .

Yakov Peters o’z dakladida shunday deb yozadi: O’zining butunlay boshqacha qiyofasi - Turkistondagi “Basmak harakati” Farg’ona shahrida shaxslar va guruhlarning chuqur iqtisodiy va siyosiy boshboshdoqligi davrida paydo bo’lgan va uning o’sish va rivojlanishida turli bosqichlarda to’xtagan. Men ular haqida ko’p to’xtalmayman chunki, istiqolchilik harakati haqida juda ko’p asar hamda maqola, risolalar yozilgan.

Gafur Shermatovning “Тайная сделка советской власти с главным “басмачом” Средней Азии ” nomli maqolasida shunday deb yozadi - Dala qo’mondoni Ibrohimbek Sovet tarixshunosligiga so’nggi asrning 20-yillarida Sovet hukumati bilan kurashgan Basmach harakatining eng mashhur etakchisi sifatida kirgani. Ko’p yillar davomida u sovet kinolari va sovet adabiyotining antiqahramoni esdaliklaridan biri edi. Ba’zilar uchun u dushman edi, boshqalari esa qullardan ozod bo’lish uchun kurashchining misoli bo’lgan. Ibrohimbek o’n yil davomida sovet hokimiyatiga qarshi kurashni boshlagan edi, nihoyat, 1931-yilda Sovetlarga qarshi urushni davom ettirishning befoydaligini tushunib yetdi. Shundan keyin u hukm qilingan va qatl qilingan. Eng achinarlisi shundaki, Ibrohimbekga qarshi sudda hech kim Bolsheviklarning eng yomon dushmani o’limdan yuzlab Qizil armiya askarlarini qutqarganini eslashni istamadi.

Xorij tarixshunosligida istiqolchilik harakatlari tarixini yoritishdagi yondoshuvlarni o’rganib chiqanimizda shuni ko’rishimiz mumkinki, ularda ko’plab o’sha davrga oid adabiyotlar, esdalik kundaliklari, maqola va risolalar mavjudligini. Bu esa tarixning asil mohiyatini hamda to’la qonli bo’lib o’tgan voqelikni ochib berishda muhim o’rin tutadi.